

KÜLFÖLDI IRODALOM

Saturanga

(Négyen. Rabindranath Tagore legújabb regénye, Romain Roland előszavával. Sagittaire, Páris, 1924.)

Rabindranath Tagorét, akire néhány évvel ezelőtt a Nobel-díj hívta fel Európa irodalmi érdeklődésének figyelmét, leginkább csodálatos finomsága, csaknem légtelen költészeiből ismerjük. Az ősi hindu kultúra csodálatos miszticizmusa és ezekben a versekben, amelyeknek különös képei és hasonlatai között mint valami mágius erdőben, sugarak és árnyak fátylából szőtt ruhában sétálgat a rejtelmes vándor, az Örök Lélek. Az európai olvasóköröseként azonban inkább csak az egzotikum, a hangnag és a stílusnak a mi költészetünktől teljesen elütő volta érdekelt ezekben a versekben, amelyeknek mélyebb ősi brahmán ritusokban gyökerező értelmébe ugysem igen tudott behatolni. Ennek a vizionárius költőnek talán csak egy rokona volt Európában, a jelen kor leghatalmasabb epikus költője, a nemrégiben elhalt Karl Spitteler, akinek különösen ifjúkori munkáiban szintén dominál a vizionárius elem.

Sokkal kevésbé ismerik és értékelik nálunk Tagorét, mint regényíró, pedig ebben a minőségben talán még érdekesebb, még karakterisztikusabb és még több alkalmat nyújt az indiai viszonyokkal kevésbé ismerős európai kíváncsiság kielégítésére. Rabindranath Tagorenak egész sereg regénye van, amelyben ez a mély és bölcs megfigyelő feladatát tűzte ki az indiai társadalom ismertetéséért. A legnagyobb szellemi függetlenséggel, de egyben minden gyűlölködés nélkül támadja a korának előítéleteit és jóságos gunnyal festi Bengália előkelő polgári osztályának a középosztályának legeredetibb típusait. Élénken foglalkoztatja a nőkérdés is, különösen az özvegyasszony helyzete, amely rendkívül nyomorúságos Indiában, mert az özvegyasszonynak nincs családi tűzhelye, nem mehet újra férjhez, nem lehet semmi vagyona, szerencsétlen számkivetett páriája a társadalomnak, akinek élete csupa keserűség. Ez a probléma a főtárgya „Barátok” című regényének.

Tagore főműve egy hatalmas regény, a *Gora*, amely 1910-ben jelent meg. Ez a regény azt a két hatalmas pártot állítja szembe egymással, amelyre India mai társadalma szakad. A nacionalista, erősen konzervatív, csaknem fanatikus hindu és a másik végtelen nem kevésbé türelmetlen, modern szabadgondolkodó elem áll itt szemben egymással. A kép, amelyet Rabindranath Tagore erről az ellentétéről fest, rendkívül gazdag és merész, éppen azért mindakét részről számos elismerést szerzett a költőnek.

Utolérhetetlen mester Tagore a gyöngéd, odaadó, végtelen lelki finomsággal bíró nőalakok festésében. A nőalakok mindig sokkal jobban élnek a regényekben, sokkal plasztikusabbak és változatosabbak a férfiaknál. Ilyen nőalak egyik nagyobb regényének, a *Hajótörősné* főhőse is. Hasonlóképpen rendkívül eredeti és szuggesztív nőalakot sikerült rajzolnia legújabb regényében, a *Saturangában*, amelyet 1915-ben írt s amely Európában most jelenik meg először.

Ez a regény két, csaknem teljesen különálló akcióból áll s a négy főszereplő nem is vesz részt mind a két részben. A regény egyik főalakja *Zsagamohán*, az angolbarát és filantrop szabadgondolkodó már a regény első részében meghal pestisben, melyet barátai önfeláldozó ápolása közben szerez. Életelve és eszméi unokaöccsére, *Szatisra* hagyja örökségül, aki azokat nagy lelkesedéssel

fogadja, de később hitlen lett hozzájuk, mert misztikus hajlandósága lelkét nem tudja kielégíteni a szabadgondolkodás hitelensége. Szatis a legkülönbözőbb utakon keresi a misztikus nagy gondolatot, a hitet, az Istent és akkor találja meg, mikor már majdnem hátat fordított neki.

A regény második részében Szatis kitéli magát a hitelenség béklyóiból és az emberektől való teljes elvonultságban és az emberi szenvedélyektől való abszolút tartózkodásban keresi a megigazulást és a tökéletesedés útját. *Szavimhoz*, a misztikus prófétahoz csatlakozik, akinek hívei táncokkal fejezik ki szent extázisukat. A próféta mellett a megalázkodás és a szolgálatkészség erényeiben gyakorolja magát és itt ismerkedik meg *Daminival*, a bájos ifjú özvegyvel, aki a misztikus próféta házában lakik. Ez a Damin a legcsodálatosabb, a legkomplexebb, a legszenzációsabb női lélek. Fiatal, elragadó szépségű özvegy, aki a misztikus mester barátjának és legrajongóbb hívének volt a felesége. Ez a Damin lángoló, halálos szerelemre lobban a talányos lelkű Szatis iránt, akire féltő gonddal vigyáz, mintha anyja volna s akihez mégis szinte ájult szerelemmel közeledik.

A regény negyedik szereplője Szrivilas. Ő a közvetítő a regény többi szereplője között. Ő mondja el az egész történetet is, amelyben, mint az író szövege és eszméinek közvetítője lép fel. Nevelését tekintve a modern indiaiak közé tartozik, angolbarát, felvilágosodott szellem, akit azonban a legnemesebb idealizmus hevit. Ebben rendkívül hasonló Szatishoz, de sokkal emberibb, sokkal közelebb áll a földhöz, mint barátja. Szrivilas is szerelemre gyullad a szép Damin iránt és a regény legszebb része ennek a szerelemnek rendkívül finom analízise. Szrivilas észreveszi a mély szenvedélyt, amely Damin Szatishoz fűzi, de mégis kitarotán és hűségesen kitart az asszony mellett és

ezzel a nemes kitartással végül mégis sikerül legyőznie Damin ellenállását. Damin mikor rájön, hogy Szatis exaltált, misztikus hajlandósága lelkétől idegen minden földi vonáfközású szerelem, elhatározza, hogy Szrivilas felesége lesz. De mint minden nagy boldogság, ez is hamar véget ér. Damin, aki csak Szrivilas nagy szerelmét akarta megjutalmazni, még mindig Szatison csüng különös asszonyi lelke egész titokzatos vonzalmával, buskomorságba esik és nem sokára meghal. Halála előtt még visszakívánczik abba a barlangba, ahol Szatisnak szerelmét félig öntudatlanul könyvek között csukló zokogással megvallotta s a honnan a szerelem győtrő kinján kívül a tudóbajt is magával hozta. Itt érzékeny bucsút vesz hű barátjától és férjétől, Szrivilasztól, akinek az Ujjászületés után következő jobb életben ad találkát.

Rabindranath Tagore regénye egészen különös világot és még különösebb lelkeket mutat be nekünk. Talán a legnagyobb orosz írónál sincsenek ennire talányos, kifürkészhetetlen mélységű lelkek. Eppen a lelkeknek ez a kifürkészhetetlensége eredményezi azt, hogy egyre meglepésszerű, előre nem várt fordulatok következnek, amelyek a regény meséjét a legérdekesebbé és legváltozatosabbá teszik. Ehhez járul még, hogy a szentimentális drámát Tagore őszerejű költészetének mély és misztikus varázsa hatja át, amely ezt a kis regényt nemesek érdekfeszítő olvasmánya, hanem benső költői élménnyé is teszi. A minden testiségtől tisztult, aetikus, magas szesz szerelemnek, a lelkek rejtelmes vonzalmában összeesendülő harmoniájának, az emésztő vágyakozás sorvasztó kinjának szebb költői emléket még nem állítottak.

A regény, amelyhez Romain Roland írt csaknem egy iv terjedelmű előszót a Sagittaire kiadásában jelent meg és a Librairie Françaiseben kapható.

Kállay Miklós

Régi magyar élet:

Két archép a XVIII-ik század alkonyából

Kelemen László és Kazintzi Mária

A kultúra fejlődése örök, mint az ég és föld között egyenletes munkájukat végző erők, örök mint a szépség lerombolhatatlan hatalma s örök, erős és egyre fénylőbb, mint a művész kezek által egyre gondosabban esziszolt márvány. És utja egyenes, mint a törvény. Mélyén ott élnek, harcolnak az erjesztő, érlelő, napos erők, a feszítő és lendítő erők, megtestesülve szinte évtizedről-évtizedre egy-egy magasrendű, harcra emberi intellektus megjelenésében, amely újat hoz, újat teremt a társadalmi, technikai, irodalmi vagy művészeti élet vonalán.

Kelemen László és Kazintzi Mária élete, munkájuk fénye és színessége, értelme és értéke, amely pedig nagyszerű intenzitással kapcsolódott bele a XVIII-ik század végén a lendülő magyar irodalmi és színházi kultúrába, a főváros társadalmi nyelvén magyarra formálásába és magyarrá esziszolásába, nem világít át a lepergett másfél század ködén, legalább is nem úgy, ahogyan azt megérdemelné. Kelemen László nevét még ismerik azok,

akik színészettel vagy azzal vonatkozásban levő dolgokkal foglalkoznak, de Kazintzi Máriának, az első pesti magyar színésznőnek a neve, csak mint gyöngé, imbolygó fényű mécs pislán elő egy-egy nagyon régi könyvből vagy egykoru újságlap homályából.

Azok a forrásmunkák, amelyek a magyar zene, művészet, irodalom, de különösen a színészet kulturális fejlődését, a magnak első küzdelmeit a sivar, tikkadt földben, a magyar színészet erőtlén, de mégis borús első esztendeit, majd a szárbá szökkenés éveit, a hosszu, nehéz, harcra éveket, szóval azt az időt, amikor még Kelemen László körgallériát lebegtetette a szél az első pesti nemzeti színház kapuboltja előtt s bent a dobogón, a viaszszállár sápadt fényében először hangzott fel Kazintzi Máriának, az első pesti színésznőnek ajkáról a finom, ábrándos rokokó-melódia, ennek a kornak forrásmunkaképpen felhasználható dokumentumait elhagyták, elzárt nemesi kuriák, főúri paloták könyvtartó termei

rejtegetik s besodródva ezer más könyv közé, ismeretlenül éltek kriptájukban könyvéletüket.

Ezért jelent felbecsülhetetlen értéket a Nemzeti Múzeumnak ajándékozott ősi Apponyi-könyvtár, amelynek évszázados könyveiből és újságjaiból valószínűleg sok kulturtörténeti dokumentum kerül majd napvilágra.

A magyar színjátszás kultúrája, — természetesen csak a gyökerében, törzsében és lombjában is magyar színjátszás kultúrája —, a fejlődés útján ma már előre tör, de amikor Kelemen László taposza ezeket az utakat, csak előre sóhajtozott... Ma, amikor ragyogó architektúrájú színházpaloták ivlámpái diadalmasodnak bele a pesti utéak esti életébe s a külföldre is elharsanó darabsikerekről adnak hírt rövid időközökben az újságok, a fejlődésnek erről az eddig elért fokáról történelmi érdekességgé hat visszatekinteni arra a korra, amikor még a gyengébb husz gyermekévek primitív, viszontagságos és sorsában tragikus hónapjait élte az első pesti magyarnyelvű színház s jó Kelemen László táplálta (reménnyel) az általa szervezett társulat nemes actorait.

Különösen érdekes ez akkor, ha a magyar színjátszás e történelmi idejét, százharmincöt esztendő ködén keresztül éppen az első magyar színigazgatónak, az első magyar pesti színházvezetőnek, Kelemen Lászlónak tolla vetíti élénk.

Harc a — magyar nyelvért

Az 1790-ik esztendő jelezte ekkor a kalendárium. Pest a német színészetet uralta. Csipkés-gallérú, rizsporos, finomkodó bécsi aktorok voltak a pesti publikum kedvencei. Csak a német nyelv hangzott fel a játékszin dobogóján.

De Kazinczy Ferenc az író, nyelvújító, kritikus, újságszerkesztő már felfigyelt. Dolgozott a próféták hitével. Faragta, esziszolta, szinesítette a magyar nyelvet. És lelkesítette a — magyar nyelvre, s az irodalmi kultúra rügyezni kezdő fáját zengő, üde-nyelvű versekkel lombosította Csokonai. A Kelemen László lelke szikrát fogott. Munkába kezdett. Harcos akaratival próbált utat törni a magyar nyelvnek a — pesti színpadon. Hitét, kultúráját, lelkesedését vitte a nagy oltárra. Pedig az oltár alá már rakták a máglyát az ellenségek. A magyar nyelv, a magyar fejlődés ellenségei. Nem törődött vele. Megszervezte és amint egy ősi könyvtár rejtékéből felkutatott alábbi naplójából kitűnik, 1790 január 10-én végleg megalakította az első pesti színházvezetőt.

... És jöttek a keserű napok. Harc a hatóságokkal, a magistrátussal, a helytartótanácsal, a németül beszélő magyar publikummal, az ellenszenvvel, a közönnyel. De Kelemen László állta a harcot. Mikor Kazinczy Ferenc és Rádai Pál, a „Játszó Társaság Szellemi Tudós Vezérei” már csüggedtek és fel akarták adni a harcot, ő még akkor is tovább lelkesedett, agitált, instanciázott, hogy fenntarthatassa a Játszó Társaságot.

Eddig ismeretlen naplótöredéke érdekes és értékes dokumentuma korának

küzdelmeinek s pár markáns, nagysugaru mondata erős fényvel világítja át egyzsersmind az akkori Pest társadalmi életét is.

A Vay-család ősi könyvtártermének polcán szerénykedik az 1827-ben Pozsonyban nyomtatott kis könyvfüzet, mely Kolosvári István szerkesztő irodalmi és társadalmi folyóirata volt, azonban pártolási hiányában már a második szám megjelenése után megszűnt s ebben mint Kelemen László „nyugtalan és érdemes életének” intim dokumentumát közölte akkor a szerkesztő a napló egyes részleteit. Címe: *Pesti Mulattató*.

„Te csak pihentesd okos fődét nyugalomban — mondja a Pesti Mulattató szerkesztője a napló elé irt „előjáró sorokban” — ne üssön szellemedbe éket a kérdés: hogy az igazság Pesten vettettet é sirhant alá avagy Debrecenben. A Te szived édes Magyar Hazánk nyelve iránt hív vala, tselekedeted kristályos tükör, mely lelketed és érzeményeidet süti vissza. Hogy a széles világnak bemutatni határoztatni tilkodat, nem tsufondáros gondolat üszke égeté tollum hegyezetét, csak a büszke tudat.”

Ime a naplónak az elsárgult papírlapokról kiolvasható érdekes részletei:

„A’ contractus helyén való formában alájegyeztek a Hely Tartó Tanács által, semmi nemű gát nem jöhet most már jó reménységem szerint, hogy a St. Mihályig árendába veendett termes házban munkálkodásunkat megindítsunk. Tsupán azon való töprenkedésen üldözi még elmén nyugalmát, hogy’ begyűli é a’ főnkunkba a societás nemes rendbeli Tagjai, főképp a Tihanyi Apát Ur, valamikép’ Turóczy Sigmund Ur által ígértetett 200 pengő forint, mert ha füstbe égne ez’ ígértet, reá faraghatná e Játézo Társaság keresztfájára is a jó árnýéku babáni betettető kertbe a betű vágó átsmester: geb: 1790. Jan. 10. Gest: ... vajh! ne leendene ok a’ kimulása idő napját fel iratni. — — — — —

— — — — — Őszi holdtölte idejébe jövünk be Pestre, bár serényen iparkodánk, mégis hosszabbra nyult a mértőld, mint ahogy azt a Föld-abroszmérők kiszámíták. Hátha még Jantsónak teszek igazságot, aki váltig tsalogata, hogy’ minemű finom lakmározás esne a ladányi árendásnál. Ismeretembe vala Jantsónak ama fő szokása, hogy 2 nap és a hozzájáró 2 éjt-szaka vetné ki a kortszabul, ha kedvébe botlik — — — — —

— Hives-e fordula. Rádai lilomos kandallója előtt állongani és ha mást nem, hát sóhajtozni Tercsi* előtt, avagy simogatni kezét, ha költsönös kedvére van — — — — — (olvaszhatatlan, elmosódott részletek) — — — — —

— A „bölts” Hely-Tartó-Tanács, amit szomorít gonoszok akarássával lelkemben, azt feledtetni vélem, ha Tercsi kellemetes formáját személtetem avagy tsinos ikraját boldog magánosságunkban ditsérhetem...

Az Asszonyi Rend két bölts józanságu Tagja vendégségében megtisztelte. De nem vala köszönet sem tudósító beszédjökben, sem akaratjokban. I. Tsillogó ajándéknak hírv adák: a bétsi aktorok társasága nagy innep-ségre toborz Pesten és itt állandóságra törekedik. Ahelyett, hogy elkotródná az egy, jön mellé a más. Ez üldözi majdan kétségbe Kazintzi Urunkat.

Küszködések minden úton

Lelkesítém Ferentzi Tónit,** venné témáját a construálandó játéknak ditső magyar históriáinkból, mikép’ azt a bétsi Wieser is tselekedi a magokéból. De Ferentzi nem látá célra tetszőnek gondolasomat, mert abból tsak szomorú történetet formálhat az elme, ennek a societásnak pedig lelke szerint való világát idegen gyümöls a tragédia.

Tekints főlkod jóvedelmére, oktata Tóni, mint akinek már ismeretében valának az efféle theatromi dolgok Kolosvárról.

Az igazság meg az: irtózik a kontár füres-ségtől a mivelt férjfielme, de a theatromi pénzes főlk parantsol irályt.

Igy hát Kazintzi bosszankodó kedvére tovább mókázzuk (vagy tsak szeretnénk, ha viglásság szerető publikum gyűlne rá) a frantzia konyhán rántás hiányával kotyvasztott „Szeleburdilakadalmások” jelezetű komédiát...

A tsászár kegyes akaratába fogadá jó ügyünket, de a kantzelláriába ránk talála elleneink dongó fullánkja. A magos poltz respektálja a ditső ügyet, de elbotlik az lent a gráditson. Tsak megaláztatást juttata a reménséggel concipiált instancia, de nem az áhitozott véka aranyat. Balga lelkek valánk, hogy még segítséget reméllénk.

Conspirációt csinált ellenünk az véka

* Actrix Rozgonyiné: Kalmár Teréz, a debreceni színjátszó társaság tagja.

** Kolosvári színész, író, fordító.

arany — mondá Jantsó*** nevető szomorkodással, de kedvét nem szegé az ügyér’ buzgón hartzoló magyarnak. Vajh Tercsi se lenne szűkebb lelkében, ha ez okból a gonosz bétsi célmester nem tsattantja belé ollóját a’ frantzia selembe, hogy a váradi concertre meg legyen a tsillogó rokolya.

E fenmaradt, öreg naplósorokból az első pest-budai magyar színigazgató szíve dobban fel, kétsége villan elő, törekvése mutatkozik meg s egy csodálatos, küzdelmes magyar kor kárpítja lebben félre egy pillanatra s Kelemen László megmutatja a szívet, a magyar ügyért vérző szívet s az akkori magyar színészet sorsát. Szomorú volt mind a kettő.

Sugarak Kazintzi Mária életéből

Elmosódottan szürkén, az idők rembrandti félvilágosságából, Kolosvári István Péternek „Magyar Históriai és Bétsi Dolgok” című könyvéből tűnik elő Kazintzi Mária romantikus alakja.

„Ene kettes nőszemély pedig ugy forgatá magát a színjáték dobogón, valamíntha már-ványos kristálytükörre előtt illegetné derekát férjhódító diadalomra.

Ki hihetné, hogy e fürjke vérti hajadon a cancellária tisztos fő Tanácsadójának, Kazintzi Györgynek leánzója. Erős vala szerel-metes akarata e tzipra pálya irányában és részére tétetett az földi igazság a tsufondároskodó személyek ellenében, akik korhelykedő vigalomnak tekinték az actorok élete célját, mert nem vetheték szemére ezen hiedelmöket, mikor a’ dobogón tisztos kellemel, lengyolt köntösben éneket monda. — — — — —

— — — — — A tsászari város actoraival társaságban üdüle Párisban is, tanulván, lesván, hogy minemű a frantzia, brit, portugal actor-mesterek tudománya.”

Ime, a szigorú erkölcsök korában, amikor olyan fehérek voltak a leánylelkek, mint a nyakukat sejtelmesen takaró divatos, kemény csipkegallér, ekkor a pesti uri társadalomnak egy romantikus-lelkű leányzója felcsapott színésznőnek és miként az egykori író megfesti képét: „a zenészi kar gitár kísérete mellett, andalgós bétsi melódiákat, más alkalomkor furtsa, mókás nótákat monda, kellemetesen illegetve lábait, hogy az ifuság rivalgó tapsörömbben fordula minduntalan a dobogó felé.”

Kazintzi Mária, a cancellária főtanácsadójának, Kazintzi Györgynek volt a leánya. Atyja rendkívül művelt, világlátott, irodalom és művészetkedvelő ember, akinek híres könyvtárából egyes ritka könyvpéldányok ma is megvannak a Lovassy-család kápolnai kastélyának könyvtárában. Kazintzi György egyetlen leányát utazásai alkalmával mindig magával vitte külföldre is s a fiatal leány megismerkedett a nagyvilági élet színével, illatával és kulturájával. A szajnaparti metropolis aztán végleg rabul ejtette s egy évet töltvén Párisban, a már fejlődésük virágjában levő párisi színházak megkedveltették vele a színészetet s felébresztették benne a vágyat a színpad után. Mikor hazatért Párisból, Kelemen László társulatához szegődött.

„Ujongó örömmel fogadá társaságába a kiváló nőszemélyt Kelemen, kinek tudománya számtalan hívet szerze a magyar színjáték kedvelésének. Nem is vala kisebb ditsősége a bétsi meg a prágai theatrumokban sem, mikor sorsa férje-ura oldalán élvezérlé magyar honából.”

Egy orosz lovag vette hitveséül Kazintzi Mária, egy kalandos, világjáró orosz, aki József nádor nejének, Alexandra Pavlovna orosz nagyhercegnőnek udvarával került Budára.

... Már elhullámozott élete mögött közel másfél század, ma már halk gitárszó helyett csodálatos orkeszterek zengik a fényárban uszó rivaldák előtt a művészet fejlődésének nagyszerű himnuszát, de a kulisszák mögött, a homályban előtűnik Kazintzi Mária romantikus alakja, amint aranypaszomántos rokolyájában, a rossz világításu, primitív dobogón, a veresszakállu prágai zenészek szerszámjának hangja mellett, hattyuprémes legyezőjét himbálva, könnyű, kecses éneket mond a virágokról

Mados György.

*** Akkor híres komikus.

LIPTON'S TEA
világhíru